

Γλυκοφρύδη-Λεοντίνη στην Επισκόπηση με την οποία κλείνει την εργασία της και η οποία ακολουθείται από την σχετική Βιβλιογραφία και τον Πίνακα εννοιών— «η διερεύνηση των συγγραμμάτων της νεοελληνικής φιλοσοφίας που ασχολούνταν με τη ρητορική και την ποιητική σύνθεση, με την μελέτη και τη δομή του λόγου, όπως έγινε στην εργασία αυτή» δεν είναι χωρίς αξία, φιλοσοφική και εθνική συνάμα: «Επιτρέπεται να λεχθεί πως απέδειξε τη στενή σχέση της φιλοσοφίας με την ποίηση και τη ρητορεία και ότι κατέστησε δυνατή την προσέγγιση αισθητικών θεωριών οι οποίες διαμορφώθηκαν κατά την περίοδο του Ευρωπαϊκού Διαφωτισμού και εισήχθησαν στον ελλαδικό χώρο στις δύο πρώτες δεκαετίες του 19ου αιώνα, οπότε σημειώνεται η ακμή του νεοελληνικού Διαφωτισμού»: οι θεωρίες αυτές, παρά το ότι δεν είναι πρωτότυπες, «διεκδικούν ωστόσο τη θέση τους στην περιοχή της νεοελληνικής αισθητικής», ενώ ταυτόχρονα «φανερώνουν τη γονιμότητα της διακίνησης των ιδεών και των πολιτισμικών αξιών, καθώς και τις σχέσεις της παλαιάς με τη νέα ρητορική, του νεοκλασικισμού με το ρομαντισμό» και «παράλληλα καθιστούν φανερό τον προβληματισμό της νεοελληνικής διάνοησης για θέματα που σχετίζονται με τη δημιουργική πράξη και την αξιολόγηση των καλών τεχνών» (σ. 133).

ΔΡ. ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ ΚΟΥΚΗΣ
ΑΘΗΝΑ

Βασίλη Βιτσαξή, *‘Ο στοχασμός και η πίστη. ‘Αρχαιότητα - Χριστιανισμός. Βιβλιοπωλείον της ‘Εστίας, ‘Αθήνα 1991, δύο τόμοι. Α΄ τόμος σ. 299, Β΄ τόμος σ. 489.*

‘Η φιλοσοφία διατρέχει τά τελευταία χρόνια τόν κίνδυνο νά χάσει τήν καθολικότητά της καί νά μεταβληθεῖ εἴτε σέ συμπίλημα ἱστορικῶν γνώσεων τοῦ παρελθόντος εἴτε σέ ὄργανο στό πλαίσιο μιᾶς ἐπιστημολογικῆς σκέψης πού τείνει νά μετατρέψει τόν φιλοσοφικό λόγο σέ λόγο περί τῆς μεθόδου. ‘Ο φιλόσοφος τείνει νά μεταμορφωθεῖ σέ τεχνοκράτη τοῦ λόγου καί στό φιλοσοφικό προσκήνιο παρατηροῦμε νά πρωταγωνιστοῦν ρήτορες καί γραμματολόγοι πού ἀναλύουν τήν φιλοσοφική γλώσσα. ‘Η συνειδητοποίηση τοῦ κινδύνου ὀδηγεῖ στήν ἀνάγκη νά ἐπανεέλθει ὁ φιλοσοφικός στοχασμός στήν οἰκεία μορφή του: τήν συστηματική.

‘Η φιλοσοφική σκέψη ὀφείλει νά ἀναπτύσσεται ὡς κατ’ ἐξοχὴν συστηματική σκέψη πού νά μπορεῖ νά ἀγκαλιάσει ἐποπτικά ἐπιμέρους προβληματισμούς. Δέν νοεῖται φιλοσοφία ἐξῶ ἀπό μιᾶ ἀρχιτεκτονική τοῦ λόγου πού ἐπιτρέπει καί στό ἄ-λογο στοιχεῖο καί, κατ’ ἐπέκταση, καί στό μυστικό καί ἄφραστο νά ἐνταχθοῦν σ’ αὐτήν.

Κάτω ἀπό αὐτό τό φῶς ἡ ἔρευνα τοῦ Βασίλη Βιτσαξή «‘Ο στοχασμός καί ἡ πίστη. ‘Αρχαιότητα καί Χριστιανισμός» ἀποτελεῖ προσπάθεια νά προσφερθεῖ στόν ἀναγνώστη ἡ συστηματικότητα ἐκείνη πού ἐπιτρέπει τήν ἐποπτική προσέγγιση καί κατανόηση τοῦ θέματος: προσφέρει δηλαδή στόν ἀναγνώστη καί μελετητή τήν δυνατότητα νά κατανοήσει τό ἐπιμέρους μέσα ἀπό τήν σύλληψη τοῦ ὅλου καί ἀντίστοιχα.

‘Απαιτεῖται βέβαια τόλμη ἀλλά καί μεθοδικότητα γιά νά ἀντιμετωπισθεῖ μιᾶ σύγκριση τῆς ἀρχαίας σκέψης, ἑλληνικῆς καί ἀσιατικῆς — μέ τήν χριστιανική.

Σύγκριση ἀρχαίας σκέψης καί χριστιανισμοῦ σημαίνει ἀναγκαστικά διεῖσδυση στόν

χώρο τῆς φιλοσοφίας ἀλλά καί τῆς θεολογίας. Γιατί, καί ἀρκετοί τό γνωρίζουν χωρίς ὁμῶς νά ἔχουν μελετήσει τό θέμα, ἡ ἀρχαία φιλοσοφική ἀσιατική σκέψη εἶναι, κατά βάθος, σκέψη θεολογική. Ὁ συγγραφέας, ξεκινώντας τήν ἔρευνά του, δέν ἀκολουθεῖ τήν συνήθη ὁδó. Ἄφετηρία του δέν εἶναι, ὅπως θά ἀνέμενε κανείς, ἡ θεώρηση τῆς πρώτης ἀρχῆς, ἡ ἔννοια δηλαδή τοῦ θείου ἀλλά τό σημεῖο συναντήσεως τοῦ θείου καί τοῦ ἀνθρώπινου στοιχείου: ἡ ἀποκάλυψη. Ὁ Θεός ἀποκαλύπτεται μέσα ἀπό τόν λόγο. Ἡ θρησκεία διαμορφώνεται στήν βάση ἑνός λόγου ἀποκαλυμμένου. Ὁ θεῖος Λόγος ἀποκαλύπτεται στόν ἄνθρωπο καί ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἐκεῖνος πού προσπαθεῖ νά τόν ἐνσωματώσει στήν ζωή του, δηλαδή στήν χρονικότητά του. Καί ἀποκτᾷ ἔτσι ὁ χρόνος τήν ἀθνητικότητα του στό φῶτισμα τῆς ἀποκάλυψης πού ἀφήνει νά φανεῖ τό πρόσωπο τοῦ Θεοῦ στήν τριαδική του ὑπόσταση.

Ἐχουμε ἐδῶ τήν ἐσωτερική λογική πού φωτίζει τήν διάρθρωση τῶν κεφαλαίων τοῦ πρώτου τόμου. Καί εἶναι ἰδιαίτερα ἐπιτυχῆς ἡ ἀφετηρία ἀλλά καί ἡ ὅλη προσέγγιση μέσα ἀπό τόν ἄνθρωπο. Γιατί, ὅς μή τό ξεχνοῦμε, ἡ μεταφυσική δέν νοεῖται ἀνεξάρτητα ἀπό τόν ἄνθρωπο. Καί εἶναι αὐτή ἡ δύναμή της, δύναμη πού δέν κατανοεῖται πάντοτε. Ἀπό τόν ἄνθρωπο ξεκινᾷ ἡ μεταφυσική καί στόν ἄνθρωπο καταλήγει. Καί ὅταν ὁ μεταφυσικός λόγος γίνεται ἀναγκαστικά λόγος γιά τό θεῖον, πάλι ὁ ἄνθρωπος εἶναι ὁ ἀγγελιοφόρος καί ὁ ἐρμηνευτής του.

Τά πέντε δοκίμια τοῦ πρώτου τόμου εἶναι τά ὁρόσημα ἑνός ἐσωτερικοῦ ὁδοιπορικοῦ —καί ἡ πορεία εἶναι ἴσως ἀδιόρατη σέ ὅσους δέν δίνουν προσοχή στήν βαθύτερη πρόθεση τοῦ συγγραφέα— πού φέρει ἀπό τό φανερωμένο στήν ἀρχή, τήν ἀνυπόθετη ἀρχή, πού διέπει τό φανέρωμα. Ἀπό τήν ἀποκάλυψη στήν τριαδική ὑπόσταση καί ἀντίστροφα: ὁ δρόμος δέν εἶναι εὐθύγραμμος καί δέν μπορεῖ νά εἶναι, ἀφοῦ ἡ ἀρχή, ἡ ἀφετηρία, προϋποθέτει το τέλος.

Ἡ ἀποκάλυψη ὡς θεϊκῆς προελεύσεως προσφορά στόν ἄνθρωπο τῆς ὑπερφυσικῆς ἀλήθειας εἶναι ἡ ἀφετηρία τῆς ἔρευνας πού ὀδηγεῖ τόν συγγραφέα ἀπό τά ὀρφικά καί προσωκρατικά κείμενα στά ἀρχαία βεδικά καί στά μετέπειτα φιλοσοφικά κείμενα τῶν Upanishads, καί ὁ ὁρος δηλώνει ἀκριβῶς τήν ἱερότητα εἴτε τοῦ κειμένου εἴτε τοῦ λόγου εἴτε τῆς διδασχῆς. Καί εἶναι ἀξιοσημείωτο γιά τήν ὅλη κατανόηση τοῦ «Ἰνδουισμού» ὅτι τά ἱερά κείμενα δέν ἔχουν ἐπάνυμους συγγραφεῖς ἀλλά παραδίδουν ἐκεῖνα πού ἀκούστηκαν», «ἐκεῖνα πού διάσωσε ἡ θύμηση» ἀπό τόν θεϊκό λόγο· καί ἐδῶ διαφοροποιεῖται ἡ ἀσιατική θεολογική σκέψη ὡς πρὸς τήν χριστιανική: ὑπάρχουν ὀρθόδοξα συστήματα πού δέχονται τήν ἀποκάλυψη καί ἑτερόδοξα συστήματα ὅπως ὁ βουδδισμός ἢ ὁ τζαϊνισμός, πού τήν ἀποκλείουν. Σημεῖο ὠστόσο συναντήσεως τῶν δύο κόσμων εἶναι ἡ κοινή ἀντίληψη γιά τήν μερική καί ὄχι πλήρη ἀποκάλυψη τῆς ἀλήθειας.

Τό εὔρος τοῦ ἀντικειμένου τῆς ἔρευνας θά δημιουργοῦσε δυσκολίες στόν ἀναγνώστη στήν ἐπαφή του μέ ἕναν κόσμο μέ τόν ὁποῖο εἶναι ὀλίγο ἐξοικειωμένος, ἐάν δέν ὑπῆρχε ἡ σαφήνεια καί ἡ διαύγεια —ἐπίτευγμα τοῦ Βασίλη Βιτσαξῆ— μέ τήν ὁποία ἀντιμετωπίστηκαν δυσνόητες καί λεπτές ἐννοιολογικές διακρίσεις καθώς καί ἡ μεθοδική προσέγγιση τῶν δύο κόσμων μέ τήν πιστή καί ἐπίμονη παρακολούθηση τῶν κειμένων.

Θά ἤθελα νά σταθῶ στόν θαυμαστό, γιά τόν ἄνθρωπο, προβληματισμό τῆς λύτρωσης. Καί λέγω θαυμαστό γιατί ὅσο περισσότερο ὁ φόβος καί ὁ τρόμος τῆς πτώσης καί τοῦ θανάτου ἐνοικοῦν στόν ἄνθρωπο —ποιός εἶναι ἐκεῖνος πού δέν ἐνοιωσε ποτέ τήν ἀγωνία τοῦ κενοῦ;— τόσο βαθύτερα ἡ ἐλευθερία, ἡ λύτρωση καί ὁ πόθος τῆς ἐπιστροφῆς —μετενσάρκωση στό ὀρφικο-πυθαγόρειο ρεῦμα: ἀνάσταση νεκρῶν στόν χριστιανισμό καί ἀθανασία τῆς ψυχῆς— λειτουργοῦν ὡς ἐνυπάρχουσες ἰσχυρές δυνάμεις γιά τήν ὑπέρβα-

ση του κακού. Και τί άλλο από βαθειά αισιοδοξία και πίστη στις δυνάμεις του ανθρώπου δηλώνει η κυρίαρχη στον αρχαίο ελληνικό κόσμο αντίληψη ότι το κακό είναι συνέπεια άγνοιας και η άρετή γνώση: Τούτη η ώραία, άπλη σωκρατική πίστη δέν είναι άραγε εκείνη τήν όποία άντιστρατεύεται ό Kierkegaard, ένw ταυτόχρονα τόν γοητεύει τόσο ώστε νά αφήνεται στην έλξη πού άσκει έπάνω του ό Σωκράτης, ό πρώτος φιλόσοφος τής ύπαρξης;

Τεκμηριωμένα και μέ γνώση τών κειμένων προσφέρει ό Βιτσαξής άπάντηση στό έρώτημα: πώς και μέ ποιές μορφές έμφανίζεται στον ίνδουισμό ή έννοια τής λύτρωσης-σωτηρίας. Ή ύπέρβαση είναι και έδw ή όδός για τήν λύτρωση. Και λύτρωση σημαίνει άπαλλαγή αλλά ταυτόχρονα και ταύτιση: άπαλλαγή από ό,τι συνδέεται μέ τά γήινα και, μέσα από αυτή τήν άπελευθέρωση, ταύτιση μέ τό άπόλυτο πού δηλώνει τελικά τήν ύστατη και άδιατάρακτη ύπαρξη.

Σιγά-σιγά μās αφήνει ό συγγραφέας νά διεισδύσουμε στις λεπτές διαφορές τών συστημάτων του ίνδουισμού και του βουδδισμού στην άνοδική πορεία του ανθρώπου για τό ύστατο άγαθó, τήν μακάρια ύπαρξη όπου κάθε διαφορά καταργείται. Ήτσι ξεπηδά και τό βαθύτερο νόημα τής παρομοίωσης του ανθρώπου εκείνου πού ήταν πρίγκηπας αλλά δέν τό γνώριζε —γιατί είχε άνατραφεί από ξένους— και πού ξαφνικά άνακαλύπτει αυτό πού πάντοτε ήταν (Α΄, σ. 85). Και συνειδητοποιούμε και τό ουσιαστικό νόημα τριών φιλοσοφικών προτάσεων πού, στην ίστορία τής πνευματικής ζωής του ανθρώπου, άγγίζουν άκαριαία τήν έσώτατη πτυχή του:

«Γνωθι σεαυτόν» (Σωκράτης): «Αυτό είσαι έσύ» (Upanishad VI, XII 3): «Γίνου ό έαυτός σου» (Nietzsche). Τόπος του φανερώματος του νοήματος: ό όντολογικός. Ή πορεία του ανθρώπου, άνοδική ή καθοδική —ό ήρακλείτειος λόγος διατηρεί τήν μεταφυσική του διάσταση— όδηγεί στην αυτοκατανόηση και αυτή πάλι ένέχει τό άπόλυτο, γιατί άπόλυτο σημαίνει τήν άναίρεση, τήν κατάργηση τής διαφορής υποκειμένου-άντικειμένου, έξωτερικού-έσωτερικού. Και αυτή ή κατάργηση έχει διπλή διάσταση, κοσμολογική μά και όντολογική: κοσμολογική, έφόσον ή αντίληψη για τή λύτρωση και τήν σωτηρία του ανθρώπου είναι συνάρτηση τής αντίληψης για τό σύμπαν, ή όποία διαφέρει ώστόσο όταν περνούμε από τούς Ήλληνες στους Ήνδους.

Ή θεματική τής λύτρωσης στην αρχαία άσιατική σκέψη ένέχει έναν διπλό προβληματισμό πού εκφράζεται στό έρώτημα: ποιο είναι εκείνο πού κρατεί αιχμάλωτο τόν άνθρωπο πού επιθυμεί τήν άπελευθέρωση από τά δεσμά; Τήν άπάντηση τήν γνωρίζουμε: τό κακό. Και τό κακό παρουσιάζεται ως άγνοια του Θεού —ό άνθρωπος δέν γνωρίζει τόν Θεό— αλλά και ως πλάνη: ό άνθρωπος εκλαμβάνει τό είδωλο ως άληθινό, τόν φαινομενικό έαυτό του ως τόν άληθινό.

Παρακολουθώντας τόν Βασίλη Βιτσαξή νά αναλύει τόν προβληματισμό τής πλάνης στό πλαίσιο του Ήνδουισμού και τών όρθοδόξων συστημάτων, τών ΝΥΑΥΑ και ΒΑΙ-ΣΗΕΣΗΙΚΑ, του ΣΜΚΗΥΑ και ΥΟΓΑ, τής ΡΑΡΒΑ ΜΙΜΑΜΕΑ τής ΒΡΑΗΜΑ SUTRA VEDANTA, τής ΑΔΒΑΙΤΑ και της (ΔΒΑΙΤΑ VEDANTA) συναντούμε δύο από τίς πιó ένδιαφέρουσες έννοιες, εκείνης τής ΜΑΥΑ και εκείνη τής ΛΙΛΙΑ. ΜΑΥΑ σημαίνει κατά προσέγγιση, ψευδαίσθηση, φαντασία και ουσιαστικότερα τή δύναμη μεταμφίεσης του πραγματικού σε είδωλο. ΜΑΥΑ είναι ή δημιουργική δύναμη τής θεότητας νά μεταμορφώνεται, νά παίρνει διάφορες μορφές και νά μεταβάλλει τό πραγματικό. Μ΄ αυτή τήν έννοια άπαντά ό όρος στο πανάρχαιο σανσκριτικό κείμενο τής RIGI VEDE. Ήν όμως τό σύμπαν δέχεται πολλές μορφές κάτω από τήν θεϊκή δύναμη, τούτο σημαίνει ότι οι μεταμορφώσεις έμφανίζονται ως παίγνιον τής θεότητας. Τούτο τό αιώνιο

παιγνίδι τῶν πολλαπλῶν μεταμορφώσεων πού δημιουργεῖ τό ἀπόλυτο ὑπερβατικό BRAHMAN δηλώνεται μέ τόν ὄρο LILLA· καί δέν μεταμορφώνεται μόνο τό σύμπαν ἀλλά καί ἡ ἴδια ἡ θεότητα πού συνεχῶς μεταμφιέζεται.

Τό πανάρχαιο πρόβλημα τῆς ἐνότητας καί τῆς πολλαπλότητας βρίσκει στήν σχέση τοῦ παίγνιου καί τῆς πλάνης τήν πιο χαρακτηριστική του ἔκφραση στό πλαίσιο τοῦ ἀρχαίου ἀσιατικοῦ στοχασμοῦ. Εὔστοχα σχολιάζει ὁ Βασίλης Βιτσαξῆς τή συγγένεια τῶν ἐννοιῶν τούτων τόσο μέ τήν εἰκόνα ἐνός Deus ludens ὅσο καί μέ τήν πλατωνική ἰδέα ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι τό παίγνιον τοῦ θεοῦ. Ἔς προσθέσουμε καί τόν θαυμαστό λόγο τοῦ Ἑράκλειτου:

αἰὼν παῖς ἐστὶ παίζων, πεσσεύων· παιδὸς ἡ βασιληΐη.

Ἐκ τῶν Ἰνδουισμῶ καί Βουδδισμῶ οἱ θεμελιώδεις ἐννοιες δέν μεταβάλλονται οὐσιαστικά, μόνο πού ἡ λύτρωση περνᾷ τώρα μέσα ἀπὸ τήν ἀπαλλαγὴ ἀπὸ τόν πόνο. Ἐναφερόμαστε βέβαια ἐδῶ κυρίως στήν ἀσιαστική σκέψη, ὅχι γιὰ νά τήν ἀπομονώσουμε ἀλλά, ἀντίθετα, γιὰ νά ἀφήσουμε νά φανοῦν κοινοὶ τόποι καί ἀνάλογοι προβληματισμοί — στήν γενική τους διατύπωση — μέ τήν ἑλληνική καί τήν χριστιανική σκέψη, οἰκείες σέ ἐμᾶς, τοὺς Ἕλληνες.

Ἐπιστημονικό καί παιδαγωγικό ἐνδιαφέρον κινοῦν τὰ κεφάλαια ὅπου συνοψίζονται συναντήσεις καί ἀποκλίσεις. Καί λέμε ὅτι ἔχουν παιδαγωγικό ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν καθαρότητα τῆς σκέψης τοῦ συγγραφέα ἐπιτρέπει στόν ἀναγνώστη τήν ἄμεση κατανόηση τῶν διαφορῶν καί τῶν συγγενειῶν. Καί αὐτός εἶναι ἀσφαλῶς καί ἕνας ἀπὸ τοὺς στόχους τοῦ Βασίλη Βιτσαξῆ: νά μεταδοθῶν καί στόν ἀναγνώστη τὰ ὅσα ἐνδιαφέροντα καί καινούργια ἔφερε στό φῶς ἡ ἔρευνά του. Καί ἄς τὸ ἐπισημάνουμε ἐδῶ — καί ἔχουμε κυρίως ὑπόψη τοὺς συγγραφεῖς ἐκείνους στόν ὅρο τοῦ φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ πού δυστυχῶς τὸν παραμελοῦν — τὸν κανόνα, τὸν χρυσὸ κανόνα, τοῦ φιλοσοφικοῦ λόγου πού λέγει ὅτι μόνο αὐτό πού ἔχει κατανοηθεῖ ἀπὸ τὸν συγγραφέα μπορεῖ νά μεταδοθεῖ μέ σαφήνεια στόν ἀναγνώστη. Γι' αὐτὸ καί ὁ ἀναγνώστης τῶν δύο τόμων προχωρεῖ μέ ἀδιάπτωτο ἐνδιαφέρον στὰ ἐπίπονα μονοπάτια τῆς θεωρητικῆς σύγκρισης τῶν τριῶν κόσμων.

Μέ τήν ἀνάληψη τῆς ἐννοίας τοῦ χρόνου καί τὸ πρόβλημα τῆς τριαδικῆς ὑπόστασης τοῦ θεοῦ κλείνει ὁ κύκλος τῆς ἔρευνας πού φωτίζεται ἀπὸ τήν σκοπιά τοῦ ἀνθρώπου. Γιὰ τὸν ἄνθρωπο παίρνει ὡς σύστημα ἀναφορᾶς ὁ συγγραφέας στό πρῶτο μέρος τῆς ἔρευνάς του. Ὅταν λέμε ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι τό σύστημα ἀναφορᾶς δέν ἐννοοῦμε ὅτι ἀπὸ μεθοδολογική ἄποψη ἡ θέση τοῦ συγγραφέα εἶναι ἀνθρωποκεντρική. Ἐννοοῦμε ἀπλᾶ ὅτι ὅλοι οἱ προβληματισμοί, ὅπως ἀναπτύσσονται θεωρητικά, ἐπιτρέπουν νά ἰδοῦμε τὸν ἄνθρωπο στήν καρδιά τοῦ προβλήματος. Τό πρόβλημα ὅμως δέν τό φωτίζει ὁ ἄνθρωπος· ἀντίθετα ὁ ἄνθρωπος φωτίζεται ἀπὸ τό πρόβλημα.

Τὰ πέντε δοκίμια τοῦ δευτέρου τόμου συγκεντρώνονται γύρω ἀπὸ τήν ἐννοια τοῦ θεοῦ καί ἐξετάζονται τὰ θεμελιώδη — καί πάντοτε πολύπλοκα — προβλήματα τοῦ μονιζμοῦ, τοῦ διῆσμοῦ καί τοῦ πανθεϊσμοῦ στόν ἑλληνικό καί τὸν ἰνδικό ὅρο πού ἐκβάλλουν στήν χριστιανική θεογονία καί κοσμογονία καί στήν θεολογική σκέψη γιὰ τήν οὐσία καί τίς ἐνέργειες τοῦ Θεοῦ.

Ἡ ἐπιλεκτική ἀναφορά στίς σκέψεις καί τὰ συμπεράσματα τοῦ συγγραφέα ἐπιβάλλεται στό πλαίσιο τῆς παρουσίας πού ἐπιχειρεῖται ἐδῶ. Ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ἡ παρατήρηση τοῦ Βιτσαξῆ ὅτι στήν ἰνδική θρησκευτική παράδοση ὁ πολυθεϊσμός καί ὁ μονοθεϊσμός δέν ἀντιμετωπίστηκαν ποτέ ὡς λογικά ἀσυμβίβαστα (Β', σ. 157, σημ. 131). Γι' αὐτὸ καί δέν μπορεῖ νά θεωρηθεῖ ἡ πορεία ἀπὸ ἕναν ἀρχικό πολυθεϊ-

σμό στον ινδικό μονισμό ως εξελικτική πορεία. «Τίποτα δέν εγκαταλείφθηκε, τίποτε δέ χάθηκε στη ροή του χρόνου» σημειώνει ο συγγραφέας (Β', σ. 154). Τοῦτο βέβαια δέν εἶναι εὐκόλο νά κατανοηθεῖ ἀπό ὄσους θεωροῦν τόν Ἰνδουισμό ὡς ἐνιαῖο ὄνομα. Τό γεγονός ὅτι στήν Ἰνδία ἡ θρησκεία δέν διδάχθηκε ἀπό ἕναν ἀρχικό ἰδρυτή ἀλλά ἀναπτύχθηκε σέ παράλληλους δρόμους ἀποτελεῖ γιά τόν Β. Βιτσαξή εὐλογία ἐξήγηση γιά τήν συνύπαρξη δοξασιῶν, πράγμα ἀδιανόητο στόν χριστιανισμό· καί ἐδῶ τοποθετεῖ ὁ συγγραφέας καί τό θεμελιῶδες σημεῖο διαφορᾶς ἀνάμεσα στόν χριστιανισμό καί τόν «Ἰνδουισμό». Ἐνῶ ὁ τελευταῖος, στήν πολυτροπία του δέχεται πολλαπλούς δρόμους προσβάσεως στήν ἀλήθεια καί τήν λύτρωση, ὁ χριστιανισμός διδάσκει μία καί μοναδική πρόσβαση στήν ἀκλόνητη ἀλήθεια. Καί γίνεται στήν χριστιανική σκέψη ἡ ἔννοια τῆς ἁμαρτίας —πού ἀπουσιάζει ἀπό τόν Ἰνδουισμό— κεντρικό θέμα πού ἐπιτρέπει τήν κατανόηση καί τῆς λύτρωσης καί τῆς σωτηρίας.

Μέ συνοπτική ἀναφορά στόν Σωκράτη, τόν Πλάτωνα καί τόν Ἀριστοτέλη ὁ Βασίλης Βιτσαξῆς ἐξετάζει συγκριτικά τήν ἀρχαία ἑλληνική κοσμολογία καί μᾶς εἰσάγει στίς ὕλιστικές θεωρίες τῶν ἀρχαίων φιλοσοφικῶν συστημάτων τῆς Ἰνδίας, τόν Τζαϊνισμό, τήν ΒΑΙΣΗΕΣΙΚΑ, PURVA (KARMA) MIMAMSA, ὅπως καί στά καθαρά ὕλιστικά συστήματα —CHARVAKAH ἢ LOKAYATA— πού κρατοῦν κριτική θέση ἀπέναντι στίς Βέδες. Το ἐρώτημα κατά πόσο παρατηρήθηκαν τάσεις ἀρνήσεως τῆς ὑπαρξης τοῦ Θεοῦ στόν ἀρχαῖο κόσμος ἦταν ἀναπόφευκτο νά τεθεῖ μέσα στό ἱστορικό πανόραμα τῶν φιλοσοφικῶν συστημάτων καί θρησκευτικῶν δοξασιῶν. Φυσικά ἡ βασική παρατήρηση ὅτι εἶναι δύσκολη ἡ διάκριση ἀνάμεσα στήν καθαρά φιλοσοφική διδαχή καί τήν θρησκευτική ἀποκάλυψη στόν ἀρχαῖο Ἰνδικό πνευματικό χῶρο ὀδηγεῖ τόν Βιτσαξῆ στήν διαπίστωση ὅτι ὁ ὅρος ἀθεϊσμός πρέπει νά ἐρμηνευθεῖ ὀρθά: πρόκειται, κατά βάθος, γιά θρησκείες, ὅπως, λ.χ., ὁ Τζαϊνισμός ἢ ἀκόμη ὁ βουδδισμός, ὅπου τόσο ἡ ἐξήγηση τοῦ σύμπαντος ὅσο καί ἡ δημιουργία κάνουν τήν οἰκονομία τῆς ἔννοιας ἐνός Θεοῦ-δημιουργοῦ.

Δέν εἶναι, πιστεύω, ἡ ἀπλή ἱστορική περιέργεια πού ὑποκίνησε τόν Βασίλη Βιτσαξῆ στήν σημαντική ἔρευνά του. Εἶναι ἐκδηλῆ στόν προσεκτικό ἀναγνώστη ἡ προσπάθεια τοῦ συγγραφέα νά μεταδώσει τό δυσερμήνευτο σέ ὄσους φέρουν μέσα τους τήν ἑλληνική παιδεία —στήν οὐσιαστική σημασία τοῦ ὄρου— τῆς Ἰνδικῆς φιλοσοφικῆς καί θρησκευτικῆς σκέψης. Σημειώνει τίς ἐγγενεῖς δυσκολίες τῶν ὄρων, ἐπισημαίνει μέ ἰδιαίτερη φροντίδα λεπτές ἐννοιολογικές διακρίσεις καί ὀδηγεῖ τόν ἀναγνώστη βῆμα πρὸς βῆμα μέ ἀπλότητα στήν ἔκφραση καί διαύγεια στήν σκέψη, στό ἐσωτερικό ἐνός πνευματικοῦ χῶρου πού ξενίζει ἀλλά ταυτόχρονα καί γοητεύει. Εἶναι φανερό ὅτι ἡ ὅλη ἔρευνα πηγάζει ἀπό προσωπική δέσμευση καί ἐσωτερική προσέγγιση στό θέμα.

Πρέπει νά τό θυμίσουμε: στόν φιλοσοφικό χῶρο ὁ γραπτός λόγος γιά τό θεῖον καί τήν πίστη πρέπει νά ἔχει δύο κυρίως γνωρίσματα γιά νά γίνει λόγος μεταδοτικός: νά εἶναι λιτός καί νά μὴν εἶναι ἐξομολογητικός. Πρέπει νά ὁμολογεῖ ἀλλά νά μὴν ἐξομολογεῖται. Καί ὁ γραπτός λόγος τοῦ Βασίλη Βιτσαξῆ ἔχει καί τά δύο τοῦτα χαρίσματα.